

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ
И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д.13.16.527 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК37.015.3(575.2)(043.3)

ШУМСКАЯ НАТАЛЬЯ АДЫЛОВНА

**ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ МЕКТЕПТИН БҮТҮРҮҮЧҮСҮНҮН
ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК-КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК
ИНСАНДЫГЫНЫН
ПСИХОЛОГИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ**

19.00.07 – педагогикалык психология

Психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш **Б. Н. Ельцин** атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин психология кафедрасында аткарылган

Илимий жетекчи: психология илимдеринин доктору, доцент
Иванова Валентина Петровна

Расмий оппоненттер: психология илимдеринин доктору, профессор
Шакеева Чинара Асановна

психология илимдеринин кандидаты,
доценттин м.а. **Багдасарова Нина Ароновна**

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик университетинин психология кафедрасы.
Дареги: 713000. Ош шаары, Масалиева көчөсү, 90а

Диссертациялык иш 2017-жылдын 28-апрелинде саат 13.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д.13.16.527 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи району Кама көчөсү, 10а.

Диссертация менен И.Арабаев атындагы КМУнун илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51. www.arabaev.kg/do.kg

Автореферат 2017-жылдын 17-мартында таркатылды

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Бүгүнкү коом билим берүү системасынан социалдык жактан такшалган, атаандашууга жөндөмдүү, мобилдүү жана интеллектуалдык көрөңгөсү ар тараптуу өнүккөн инсанды даярдоону талап кылып жаткан мезгили. Жогорку мектеп өзгөчөлөнгөн билим берүү мейкиндиги болуп саналгандыктан анын алкагында, бир жагынан, коом тарабынан социалдык жактан такшалган инсанды калыптандыруу боюнча өз милдетин аткаруу аяктаса, экинчи жагынан, көп факторлуу маалыматтык жана коммуникациялык мейкиндиктин шартында адамдын өз ой-максаттарын жүзөгө ашыруу жөндөмдүүлүгү катары каралган компетенциялардын комплекстеринин жаралышы үчүн шарттарды түзүүгө билим, ыкма, жөндөмдүүлүк (БЫЖ) системасынын артыкчылыктуу жактары менен үстөмдүк кылуучу билим берүү парадигмасын акырындык менен чындап эле кайрадан багыттоо иши жүрүүдө.

Бүгүнкү күндө билим берүү системасында интеллектуалдык ишмердикке абитуриенттерди даярдоо жүрүүдө. Жогорку билим алууга муктаждык менен бирге интеллектуалдык-компетенттүү инсанды калыптандырууну камсыз кылган окуучуларга максатка багытталган психологиялык-педагогикалык таасир көрсөтүүнүн жетишсиз деңгээли байкалууда. Ушундан улам, билим берүү процессинин структуралык-мазмундуу мүнөздөмөлөрүн иштеп чыгуунун зарыл жана чыныгы деңгээли менен жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессинин натыйжалуулугунун ортосунда карама-каршылыктар келип чыгууда. Бул карама-каршылыктардын чечилбей келгендиги биздин изилдөөнүн темасын тандообузду тастыктайт жана жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү процессин илимий жаңылоодо турган көйгөйдү иликтөө менен аны алып чыгууга мүмкүндүк берди.

Диссертациянын темасынын негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негиздери адамдын ишмердүүлүгү жана чыгармачылык маңызы жөнүндө, анын аң-сезиминин маданий жактан уюштурулушу, ошондой эле, жалпы психологиялык жана акмеологиялык илимий концепция (Б.Г.Ананьев, А.А. Деркач, А.А. Бодалев, Н.В. Кузьмина) жөнүндө философиялык антропологиянын жобосун жана Л. Выготскийдин адамдын психикасынын маданий ортозаардыгы; К.А. Абульханованын, А.В. Брушлинскийдин, В.А. Петровскийдин, Л. Рубинштейнадин психиканын субъекттүүлүгү жөнүндө эмгектери, О.А. Конопкиндин, А.К. Осницкийдин интеллектуалдык ишмердигинин аңдап-түшүнүлгөн өзүн өзү жөнгө салуунун, В.И.Моросанованын жекече өзүн жөнгө

салуусунун; Л. Выготскийдин, Б.Г. Ананьевдин, П.Я. Гальпериндин, В.В. Давыдовдун, М.А. Холоднаянын, И. Якиманскийдин аң-сезими жана окуусу жөнүндө изилдөөлөрүндөгү жоболор түздү.

Теориялык база интеллектин теориясы жагында Ата Мекендик жана чет өлкөлүк илимпоздордун (Дж. Гилфорд, Л.Терстоун, Ф. Вернон, Д. Векслер, Ж. Пиаже, Ч. Спирмен, Л. Выготский, Б.Г.Ананьев, П.Я.Гальперин, Б.М.Теплов, О.К.Тихомиров, М.А.Холодная) фундаменталдык эмгектерин камтыйт. “Компетенттүүлүк” жана “компетенция” түшүнүктөрүнүн чечмеленишин дүйнөлүк - Дж. Равен, Р. Уайт, Д. Хаймс, Н. Хомский; Россиялык – В.И. Байденко, Л.И.Берестова, Э.Ф.Зеер, И.А.Зимняя, Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова, А.В. Хуторской жана башкалардын; Кыргызстандык – Н.А. Асипова, Б.М. Акматов, А.А. Айдаралиев, Н.А. Ахметова, Т. Батаканова, И.Б. Бекбоев, К.А. Биялиев, К.Д. Добаев, Э.М. Мамбетакунов, М.Х. Манликова, А.Ж. Муратов, В.И. Мусаева, Л.А. Шейман ж.б. окумуштуулардын эмгектеринен табууга болот.

“Кесиптик”, “педагогикалык” (О.А.Анисимова, Л.И.Анцыферова, И.А.Колесникова, Н.В. Климович, Н.В.Кузьмина, Л.М.Митина, Н.В.Матяш, В.И.Огорев), «психологиялык» (А.Д.Алферов, Ю.В.Варданян, И.В.Демидова, Я.Л.Коломинский), «социалдык», «социалдык-психологиялык», «коммуникативдүүлүк» (Ю.Н.Емельянов, В.Н.Куницина, В.А.Лабунская, Е. Михайлова, В.Н.Огорев, Е.Б.Орлов, Л.А.Петровская жана башкалардын), «эмоционалдуу» (А.Либина, Д.Гоулман, Д.Томпсон, М.Томпсон) сыяктуу түшүнүктөрдү жогоруда саналган авторлордун эмгектеринен табууга болот. “Компетенттүүлүк” термини илимий адабияттарда көп жолукканы менен анын кеңири мааниде түшүндүрүлүшү, анын үстүнө, биздин изилдөө үчүн өтө маанилүү болгон компетенттүүлүк маселеси али аз изилденген. Анын айрым жактары чет өлкөлүк психологияда - Р.Глезер, Дж.Равен, У.Шнайдер; орусияда - Б.Г.Ананьев, В.В.Давыдов, П.Я.Гальперин, Е.А.Климов, Л.И.Пономарев, Н.В.Кузьмина, А.А.Деркач, М.А.Холодная, В.П.Иванова, О.Н.Ярыгин тарабынан иликтенген. Ошондой эле Ата Мекендик окумуштуулар А.А. Брудный, Н.А. Багдасарова, В.П. Иванова, Н.Н. Палагина, А.А. Чазова тарабынан иликтенилип, айрыкча, А.А. Адыкулов, Ч.А. Шакеева, Т.А. Коңурбаевдин эмгегинде анын баалуулугу кеңири көрсөтүлсө, Ж.М. Жумалиева, К.Кожгельдиевалар ой жүгүртүүчүлүк жагын, ал эми, З.А. Ахметова, А.А. Белецко, С.В. Дорохова, Н.Х. Мураталиевалар инсандык жагын карашкан. Ошентсе да жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгү психологиялык изилдөөлөрдө чагылдырылган эмес.

Изилдөөнүн максаты: интеллектуалдык компетенттүүлүктү психологиялык феномен катары кароо менен анын мазмундук жана

структуралык компоненттерин ачып көрсөтүү жана жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык-компетенттүүлүк инсандыгынын психологиялык өзгөчөлүгүн изилдөө, педагогикалык тажрыйбада сыноо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Чет өлкөлүк жана Ата Мекендик авторлордун ар башка теориялык мамилелеринин алкагында интеллектуалдык компетенттүүлүк түшүнүгүнүн структуралык өзгөчөлүктөрүн, анын функцияларын изилдөө.

2. Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн психологиялык детерминанттарын бөлүп көрсөтүү. Табылган психологиялык негиздерди эске алуу менен системалык-инсандык билим берүү катары жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык-компетенттүүлүгүнүн теориялык моделин иштеп чыгуу.

3. Жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык-компетенттүүлүгүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрүн эксперименталдык жол менен табуу.

4. Жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык-компетенттүүлүгүнүн өнүктүрүү процессинин натыйжалуулугун камсыз кылган психологиялык-педагогикалык шарттарды табуу.

Алдыга коюлган милдеттерди чечүү жана гипотезаны текшерүү маселеси боюнча философиялык, психологиялык жана педагогикалык адабиятты теориялык тандоону жана синтездөөнү; эксперимент ыкмасы, ошондой эле IBM SPSS Statistics 20 пакетин пайдалануу менен корреляциялык жана регрессстик талдоо ыкмасынын модификациясы болуп саналган моделдөө жана 9 психодиагностикалык ыкмаларды камтыган **изилдөө ыкмаларынын** комплексинин жардамы менен жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн эмпирикалык базасын Бишкек шаарынын № 70, 48, 6, 8, 45 жалпы орто билим берүү мектептеринин 16-17 жаш курагындагы бүтүрүүчү класстарынын 535 окуучусу түздү. Изилдөө 2010-2014-окуу жылдарында жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн натыйжаларынын **негиздүүлүгү жана аныктыгы** - баштапкы илимий концепцияларды кеңири теориялык талдоо; изилдөөнүн милдеттерине колдонулган ыкмалардын шайкештиги; эксперименталдык тандоонун репрезентативдүүлүгү (535 киши); ыңгайлуу компьютердик программаларды пайдалануу менен эмпирикалык даяр материалдарды иштетүүдө математикалык статистиканын заманбап ыкмаларын колдонуу; табылган фактыларды мазмундуу талдоо менен ырасталган.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси. Изилдөөнүн натыйжалары интеллектуалдык компетенттүүлүк

түшүнүгүнүн колдо бар жолдорун толуктап, өнүктүрүп жана ага жаңы элементтерди киргизет; мазмундуу (билим, ыкма, жөндөм), ишмердикти ишке ашыруучулук (өз алдынча жөнгө салууну, акылга салууну ишке ашыруу, рефлексия жана окуу аракеттери) жана инсандык (жүйөлөр, баалуулуктар, чыгармачылык жөндөмдөр) компоненттерди өзүнө камтыган интеллектуалдык компетенттүүлүктүн структуралык модели иштелип чыккан; мектеп окуучуларынын жеке жана интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн калыптанышына жетишүүдө интеллект жана шыктандыруу (мотивация) феномени катары аларды субъективдүү түрдө категорияга бөлүүнүн ролу көрсөтүлгөн: жалпы билим берүүчү мектептердин окуучуларынын интеллектуалдык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү боюнча психологиялык-педагогикалык иштердин мазмуну, шарттары жана ыкмалары иштелип чыгып, сунушталган.

Изилдөөнүн практикалык мааниси мектептин бүтүрүүчүлөрүн интеллектуалдык-инсандык жактан даярдоо процессинин натыйжалуулугун камсыз кылган психологиялык негиздерди табууга багытталган иштин максатынан жана негизги милдеттеринен келип чыгат. Мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун зарыл шарттары жана ыкмалары катары булар тастыкталды: окуучулар менен мугалимдердин чыгармачылыгын чогуу өнүктүрүүгө, кызматташууга, окутуунун жигердүү ыкмаларын, анын ичинде интерактивдүү ыкмаларын пайдаланууга багытталган инсандык-багыттык окутууга айрыкча басым жасоо. Диагностикалык ыкмалардын практикада сыналган комплекстери жалпы билим берүүчү мектептердин окуучуларынын интеллектуалдык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү деңгээлин көтөрүүгө кызмат кылат. Изилдөөнүн натыйжалары өсүп келе жаткан муундун интеллектуалдык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган психологиялык-педагогикалык шарттарды жакшыртуу боюнча усулдук колдонмолорду иштеп чыгууга мүмкүндүк берди.

Коргоого коюлган жоболор:

1. Интеллектуалдык компетенттүүлүк - интеллектуалдык жөндөмдүүлүктүн бир бутагы катары интеграцияланган негизде инсандын ар түрдүү билимдерге ээ болушу менен жеке тажрыйбасы да калыптанган интеллектуалдык ишмердүүдүктөрдү өнүктүрүүгө байланышкан системалуу түрдө психологиялык билим берүү. Ал билим берүүнүн жалпы предметтик мазмунунун бардык компоненттери менен, атап айтканда, иликтенилген кубулуштар жөнүндө жалпы маданий билимдери, жалпы окуу ыкмалары жана жөндөмдөрү, ишмердиктин предметтиктен жогорку ыкмалары менен чогуу жүзөгө ашырылат.

2. Инсанга системалуу билим берүү катары жалпы билим берүүчү мектептердин окуучуларынын интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн теориялык модели мазмундуу болуу менен ишмердүүлүк жана инсандык компоненттерди да өзүнө камтыйт.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн мазмундук компоненти: декларациялык (“эмне” жөнүндө билим берүү) жана процедуралык (“кантип” билим берүү) компоненттерден турат. Аларга ээ болуунун негизинде канткенде өзгөчө жол менен түшүнүктөрдүн семантикалык тармактары түзүлгөндүгүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн булагы болуп саналган түшүнүктөрдүн аппаратын түзгөн базалык вербалдык жөндөмдүүлүктөр (эки топ үчүн) жатат. Интеллектуалдык жөндөмдүүлүктүн деңгээли боюнча ортодон жогору баа алган бүтүрүүчүлөр билимдин кыйла жогорку деңгээлине жана ой жүгүртүү маданиятына ээ болот.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн ишмердүүлүк компонентинде алынган маалыматка ой жүгүртүүгө жөндөмдүү жана каралып жаткан материалды билимдердин жеке ички системасы менен байланыштыра алган инсандык, интеллектуалдык ишмердүүлүктү өз алдынча жөнгө салуу процессинин жогорку деңгээлин, ошондой эле акылга салынган иш чараларды жана окуп-үйрөнүү аракеттерин камтыйт. Бул компонент боюнча көрсөткүчтөр экинчи топтогулардан, тактап айтканда, интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээли ортодон жогору болгон бүтүрүүчүлөрдөн, албетте, жогору.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн инсандык компоненти ийгиликке жетишүүнүн жүйө-себептерин, кызматташтыкты, чыгармачылык жөндөмдүүлүктү, өз алдынча билим алууга жана өз алдынча тарбиялоого жөндөмдүүлүктү камтыйт. Ийгиликке жетишүүнүн жүйө-себеби, баскычтары окуу ишмердигинин ийгиликтүүлүгүнүн жана интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн маанилүү багыты болуп саналат жана интеллектуалдык жөндөмдүүлүгү ортодон жогору болгон бүтүрүүчүлөрдө кыйла ачык көрүнүп турат.

3. Мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү алардын интеллектти жана инсанды “арттыруунун” имплициттик теориясын кабыл алууга көмөк көрсөтөт, Бул интеллектуалдык жөндөмдүүлүгү ортодон жогору болгон бүтүрүүчүлөрдүн мүнөздүү белгиси болуп саналат.

4. Интеллектуалдык компетенттүүлүк менен маалымат алуу тибинин ич ара байланышы бар. Интеллектуалдык-компетенттүү окуучулардын маалыматты кабыл алуу жөндөмү көбүнчө сезип-туюучулук (интуициялык) болуп саналат. Түздөн-түз буга чейин белгилүү болгон түшүнүктөрдүн чегинен чыгууга умтулуу менен чыгармачылыкка (креативдүүлүк) өтүү мүнөзү болуп саналат.

Издөнүүчүнүн жекече салымы изилдөөнүн темасын, гипотезасын түздөн түз тандагандыгында, эксперименттик иликтөө иштеринин бардык комплексин, апробациянын жыйынтыктарын жүргүзгөндүгүндө, илимий

жоболорду тастыктагандыгында жана иштин темасы боюнча докладдарды даярдап, басып чыгаргандыгында турат.

Практикага жайылтылышы. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжалары жана негизги жоболору төмөнкү эл аралык илимий-практикалык конференциялар аркылуу жайылтылды. Алар: “Заманбап изилдөөлөр жана өнүгүү”, София, 2012; «Билим берүү жана илим XXI кылымда» Прага, 2012; «Кыргызстанда психологиялык илимдин жаралышы жана өнүгүшү: көйгөйлөр жана келечектер» Бишкек, 2015; “XXI кылымдын прогрессивдүү илимий идеяларынын контекстинде өсүп жаткан адамды социалдаштыруу: мектеп жашындагы балдарды социалдык өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү” Бүткүл россиялык конференцияда, Якутия, 2015; “Үй-бүлө жана билим берүү: психологиялык-педагогикалык жана социалдык-юридикалык аспекти” региондор аралык илимий-практикалык конференция, Липецк, 2014; “Көз карандысыз Кыргызстандын туруктуу өнүгүшүнүн көйгөйлөрү жана келечектери” ЖОЖдор аралык илимий-практикалык конференция. Бишкек, 2011; «Инсан төрөлүүдө жана өнүгүүдө: тенденциялар жана келечектер», Бишкек, 2011; Кыргыз-Россия Славян университетинин психология кафедрасынын жыйналышында, ОШМУнун психология кафедрасынын жыйынында; № 48 ОМ усулдук семинарларында.

Диссертациянын мазмуну автордун 17 наамдагы эмгектеринде чагылдырылып, анын ичинен 9 эмгеги РИНЦке кирген басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: диссертация киришүүдөн, үч главадан, жалпы корутундудан, адабияттардын тизмесинен жана 4 тиркемеден турат. Диссертациянын 168 барак текстинде, 18 таблица, 4 сүрөт бар. Адабияттардын тизмеси 165 аталышта, анын ичинде англис тилиндеги 14 адабият чет өлкөнүкү.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделип, анын максаты, милдеттери, гипотезалары, жаңычылдыгы, теориялык мааниси жана практикалык баалуулугу аныкталып, коргоого коюлган жоболор көрсөтүлгөн.

“Психологиялык феномен катары интеллектуалдык компетенттүүлүк” деген аталыштагы биринчи глава интеллектуалдык компетенттүүлүктүн негизи катары аны менен бирге бирдиктүү семантикалык мейкиндикке кирген интеллект түшүнүгүнө теориялык талдоо жасоого арналган. Адамдын интеллектуалдык чөйрөсүнө кызыгуу кыйла көп жылдар мурда пайда болгон. “Акыл”, “эс” сыяктуу түшүнүктөрдү философтор кыйла кеңири чечмелешип, ал түшүнүктөргө (Платондун “эйдосу”, М.Монтень, Н.Кузанский, Л.Бруно) чыгармачылык күч ((Анаксагордун “нусе”) катары мүнөздөмөлөрдү

кошушкан. Интеллекттин табиятын, механизмдерин түшүнүүгө Аристотель, И.Кантом жана Ф.Бэкондор да аракет кылышкан.

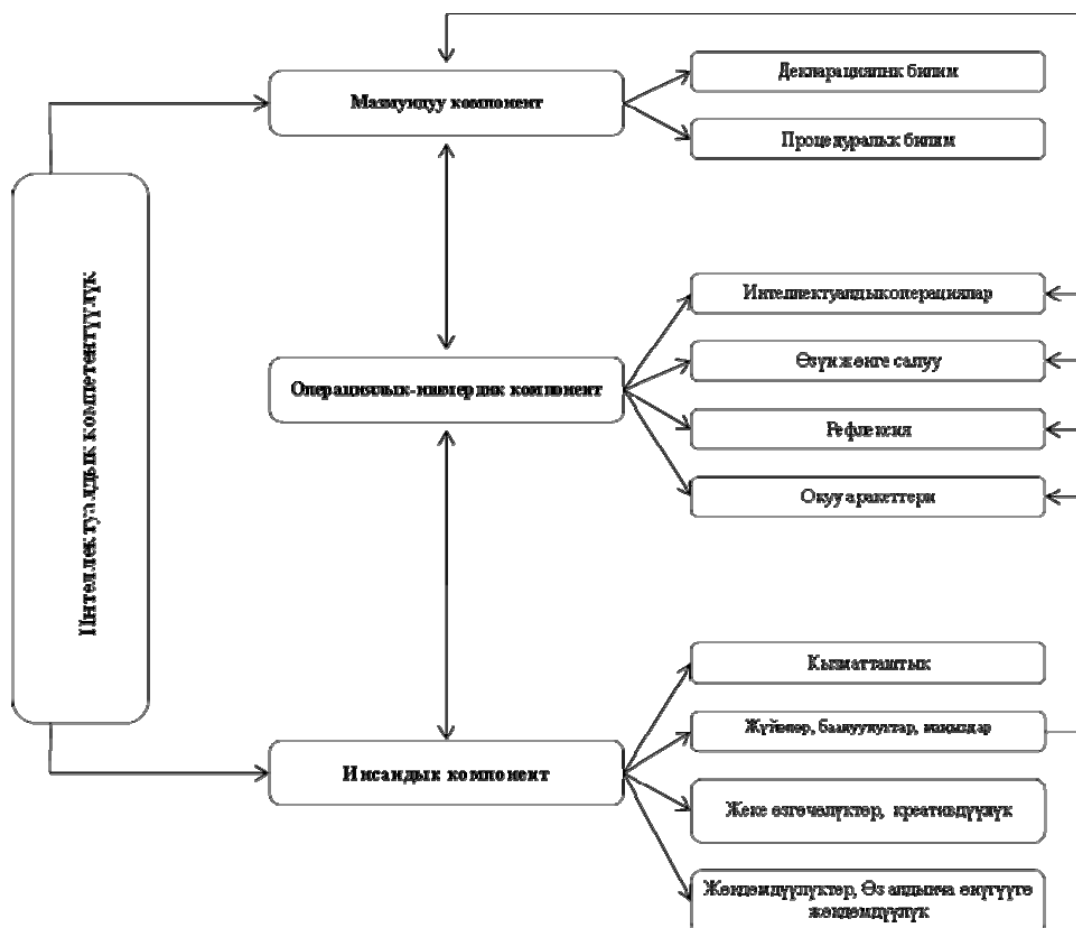
Психологияда интеллекттин жалпы кабыл алынган аныктамасы кездешпейт. Анткени анын жалпы кабыл алынган теориялык негиздери да жок (Ж. Пиаже, Д.Векслер, Дж. Гилфорд, Ч. Спирмен, Л.Терстоун, Л. Термен жана башкалар) жалпыланган түрдө берилген. Интеллектти аныктоонун татаалдыгы ал маданий-тарыхый болуп саналгандыгы жана өзүндө аны түшүнүүнүн көп сандаган катмарларын алып жүргөндүгү (М.Вертгеймер, В.П. Зинченко, В.Н. Дружинин, В. Суворов) менен байланышкан. Бул интеллектуалдык компетенттүүлүктү аныктоодо да кыйынчылыктарды жаратат. XVII–XIX кылымдын классикалык гносеологиясында интеллектуалдык компетенттүүлүк “тажрыйба” сыяктуу (Д.Н.Завалишина, М.А. Холодная) кыйла кеңири түшүнүккө кошулган. Компетенттүү адам кандайдыр бир нерселерди билип, түшүнөт жана аны турмушка да ашыра алат. Азыркы учурда “интеллектуалдык компетенттүүлүк” түшүнүгүнүн концепциялык талаасы көйгөйлүү болуп саналат. Анткени бул феноменге арналган изилдөөлөр салыштырмалуу аз кездешкендигинде, ошондой эле колдо барларында бир беткей терминологиялык чечмелөө жок эсе экендигинде. Ошондуктан бул түшүнүктү өз алдынча, белгилүү сапаттык категория катары кароо маанилүү.

Психологиялык позициядан компетенттүүлүк ишмердикти натыйжалуу аткаруу үчүн зарыл болгон инсандын жигердүүлүгү, өзгөчөлүү жөндөмдүүлүк катары Дж. Равен, К.Эриксон, Г.Олпорт, К.Роджерс, А. Маслоу сыяктуу чет өлкөлүк психологдор тарабынан, инсандын өзгөчөлүгү иретинде орус психологиясында - Н.В. Кузьмина, Л.А.Петровская, А.В.Хуторский тарабынан; адамдын социалдык-кесиптик жашоо турмушунун интеллектуалдык жана инсандык тажрыйбасы менен шартталган билимге негизделгендиги – И.А.Зимней тарабынан каралган. Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн айрым курамдары ишмердиктин белгилүү предметтик жагында натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган билимди уюштуруунун өзгөчө тиби катары В.В.Давыдов (1996), П.Я.Гальперин (1985), Е.А.Климов, Т.В. Корнилова (2002; 2005); Я.А.Пономарев (1983) тарабынан; ошондой эле, предмет, түшүнүк, кубулуш, процесстер жана алардын ортосундагы байланыштар, акыл-ой операцияларын аткарууга карата индивиддин жөндөмдүүлүгү катары Б.Г.Ананьев (1977), В.Н. Дружинин (2007), Н.В.Кузьмина (1993), А.А.Деркач (1993), О.Н.Ярыгин (2011), Д.Харт (1970), Л.В.Арьяева (2008) тарабынан; кесиптик ишмердикте жетишкендиктин жогорку деңгээлин камсыз кылган интеллектуалдык каражат катары У.Шнайдер тарабынан; метажөндөмдүүлүк жана предметтик-өзгөчөлүү билимди уюштуруунун өзгөчө тиби катары Р.Глезер (1984), М.А.Холодная (1997), Д.Равен (1999)

тарабынан; интеллектуалдык маданияттын базалык структурасы катары В.П.Иванова (2007) аркылуу иликтөөгө алынган.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктү өнүктүрүү адамдын жашоо турмушунун процессинде жүрөт. Феноменди онтогенезде изилдөө МЕН (Я) -образды өз алдынча оң же терс кабылдоонун негизинде инсандын компетенттүүлүгүнүн негиздери наристе куракта эле түптөлө тургандыгын (R.Ryan, E.L.Deci, К.Роджерс, Й.Раншбург, П.Поппер, Э.Эриксон, Шэфер, Е.А.Сергиенко) далилденген.

Баланы интеллектуалдык жактан өнүктүрүү механизми анын аң-сезиминде сөздүн маанилерин, түшүнүктөр системасын калыптандыруу менен байланышкан. Аны кайра куруу анын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүнүн өсүү багытын мүнөздөйт (Л. Выготский). Мектепти аяктоо мезгилиндеги инсандын интеллектуалдык жактан жетилгендиги анын интеллектуалдык өнүгүшү менен мүнөздөлөт. Интеллектуалдык компетенттүүлүккө теориялык талдоо жасоо жана жеке изилдөөлөр бизге анын теориялык моделин түзүүгө мүмкүндүк берди.

1-сүрөт. Системалык-инсандык билим берүү катары интеллектуалдык компетенттүүлүктүн структуралык модели

1-сүрөттө ички динамиканы мүнөздөгөн мазмундуу, операциялык-иштиктүү жана жекече компетенттерди камтыган интеллектуалдык

компетенттүүлүктүн үч компоненттүү структуралык модели көрсөтүлдү. Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн динамикалык системасындагы байланыштардын жана өз ара көз карандылыктардын структурасы анын бардык компоненттерин камтыган өзгөрүп туруучу тармакты билдирет.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн **маанилүү компоненти** – бул декларациялык (“эмне” жөнүндө) жана процедуралык (“кандай”) билгичтиктерди камтыган билимдерди уюштуруунун өзгөчө тиби жана билимдер базасын уюштуруу тийиштүү предметтердин “эксперттердин” интеллектуалдык жүрүш-турушунун негизи (J.CeciS, T.H.ChiM, R.Glaser, E.Ю. Савин, M.A.Холодная) катары чыгат; себептик-натыйжалык байланыштарды алып чыгууга даярдык; көп сандаган булактардан чогулган маалыматтардын негизинде чечимдерди кабыл алуу; кырдаалды талдоо жана болуп жаткандар жөнүндө бир бүтүн элес берүү үчүн концепциялык билимдерди (G.O.Klemp, D.C.McClelland, M.A.Холодная) пайдалануу.

Операциялык-ишмердик компоненти өзүнө интеллектуалдык операцияларды, интеллектуалдык ошондой эле окуу ишмердигинде өз алдынча жөнгө салууну, көндүмдөрдү, рефлексияны, калыптанган окуу аракеттерин камтыйт. Ар кандай жигердүүлүк, анын ичинде интеллектуалдык жигердүүлүк ишмердүүлүктө гана өз алдынча өнүгө алат. Окуу ишмердигинде жөнөкөй (талдоо, синтез, салыштыруу, жалпылоо, жалпылаштыруу), ошондой эле татаал (которууга жөндөмдүүлүк, аналогия боюнча издөө, жалпылоочу стратегияларды иштеп чыгуу, идеяларды топтоштуруу) ой жүгүртүүчүлүк иш-аракеттери (операциялары) өнүгөт. Ал эми маани-маңыздык деңгээлде мазмундагы багыт, структуралдаштыруу, кайра структуралаштыруу, маңыздарды жыйыштыруу жана жайылтууну бөлүп көрсөтүүгө болот.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн психикалык механизми катары өз алдынча жөнгө салуу эсептелинип, ал багытталган максаттарда эркин аракеттенүүнүн ар кандай түрлөрүн куруу, колдоо жана башкаруу боюнча ички психикалык жигердүүлүк катары түшүндүрүлөт. Өз алдынча жөнгө салуу жана активдүүлүк ишмердиктерди жүргүзүүнүн жалпыга бирдлей ички шарттары болуп саналат. Өз алдынча жөнгө салуу акыл-эстин чыдамдуулугуна, тездигине жана туруктуулугуна, ишмердиктин “стилине” таасир тийгизет. Тактап айтканда, ишмердиктин ийгилиги өз алдынча жөнгө салуунун өзгөчөлүгүнө көз каранды

(Н. Лейтеса, 1978) болот. Жөнгө салуунун натыйжалуу ыкмасына экономикалык жактан инсандын туруктуулугу болуп саналган индивиддин ишмердигинин ар кандай түрлөрүндө, анын ичинде интеллектуалдык жагында кыйла ийгиликтерге жетише алат.

Жөнгө салуу компетенттүүлүктүн жана компетенциянын олуттуу өзгөчөлүктөрү болуп саналат. Жөнгө салынуучу окуу окуп жаткандарда билим алууга болгон себептердин алдыңкы планга чыгышына, өз

алдынча башкаруу компетенцияларын демилгелүүлүк менен алууга, өз алдынча уюшууга, өз алдынча детерминацияга жана өзүн өзү текшерүүгө карата жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө (Э.Ф. Зеер, 2000; 2004) көмөк көрсөтмөкчү. Интеллектуалдык ишмердикти жөнгө салууда интеллектуалдык рефлексия өз ой жүгүртүүсүнүн негиздери жөнүндө ойлонуу жөндөмдүүлүгү (И.Н. Семенов, Ю.Степанов 1981; 1983) катары маанилүү роль ойнойт. Рефлексия өз окуусун түзө билүү, аны башкаруу, жеке кадыр-баркын жана кемчиликтерин аңдап-түшүнө билүү катары окуучуларга предметтик билимдерин, ошондой эле өзүнүн маалымдуулугун арттыруу ишмердигин уюштурууда өз билимине баа берүүгө (А.В. Карпов, 2003; 2004; 2005) жардамдашат.

Инсандык компонент. Интеллектуалдык компетенттүүлүк феномени мектепти бүтүрүп жаткан окуучулардын инсандыгынын ар кыл жактары аркылуу каралган. Бул психологиянын классиктери Б.Г.Ананьев, Л.Рубинштейн, К.К. Платонов тарабынан баяндалган инсандык принциптерге ылайык келүү менен ал психикалык феномендерди, ар кыл процесстерди жана инсандын ички ал-абалдарын изилдөөнү талап кылат.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн инсандык компонентинде анын бардык курамдары менен өз ара байланышы таасын көрүнүп турат. Инсандыктын түпкү маңызы адам үчүн билимдин жеке маанисинде турат. Муну менен бирге эле алган билимдердин маңызын билүү менен аны пландуу колдонууну (А.А.Брудный, 1996; В.П. Иванова, 2004) жүзөгө ашырууда ал окуучулардын жогорку интеллектуалдык жигердүүлүгүн талап кылат. Бул мугалим менен окуучулардын кызматташтыгы катары өз ара аракеттенүү формасына таянганда гана (В.Я Ляудис, 2000; И. Якиманская, 1996) жүзөгө ашырылмакчы.

Шыктандыруучулук (мотивациялык) баалуулуктун өзгөчөлүктөрү жеке позицияны, багыттуулукту, маалымат алуу активдүүлүгүн аныктоо менен козгоочу жана жөнгө салуучулук системасын түзүүчү аныктагычтын (детерминанттын) ролун ойнойт. Баалуулуктар Дж.Равен (1999, 2002) тарабынан компетенттүүлүккө карата мамиле боюнча негизги көндүм катары каралуу менен алар маанилүү курам катары структурага кирет. Аларды эсепке алуусуз аны толук кандуу иликтөө мүмкүн эме Бирок компетенттүүлүктү талдоодо шыктандыруучулук (мотивациялык) баалуулук факторлорду, анын пикири боюнча, интеллектуалдык факторлор менен байланышсыз кароого да мүмкүн эмес.

Иликтөө предмети ээ болгон негизги маселе окуу ишмердигинин чыныгы себептери менен аныкталат: алсак, бир окуучу (К. Двектин арттыруу теориясы, 1999) натыйжага жетүүгө жана жолу болбой калуудан оолак болууга багытталган максаттарды тандайт (алар үчүн дурус баа маанилүү), башкалар болсо - чеберчиликке ээ болууну (жетишкендик мотивациясы E.L.Deci, R.M.Rayn, 1989; Т.О.Гордеева, 2006) тандайт. Дал

ушул шыктандыруучулук (мотивациялык) багыт окутуунун натыйжалуулугунун зор байлык булагын өзү менен кошо алып жүрөт. Бул окуучунун өзүн өзү андап-түшүнүүсүндөгү жана өнүгүүсүндөгү белгилүү жагдайларда компетенттүүлүккө жетишүүгө умтулгандыгынын жогорку көрсөткүчү катары саналмакчы. Бул компонент субъективдүү жаңы нерсени суу түтүктөрү сыяктуу каалагандай өзгөчө артыкчылыктуу идеяларды жаратуу жөндөмдүүлүгү катары интеллектуалдык чыгармачылыкты, креативдүүлүктү камтыйт жана стандарттык талаптардын чегинен чыгат.

Ошентип, интеллектуалдык компетенттүүлүк адамдын жекече-типтүү өзгөчөлүктөрү менен психикалык процесстердин ортосунда жайгашат. Интеллектуалдык компетенттүүлүктү өнүктүрүү окуучулардын окуу ишмердигин ийгиликтүү уюштурууга байланыштуу болот. Дал билим берүү чөйрөсү окуучулардын өнүгүшү жүрүп жаткан социалдык чөйрө болуп саналат. Окуу процессинде мугалимдер менен окуучулардын жигердүүлүгү кызматташтыктын деңгээлине көтөрүлүүгө тийиш. Анткени биргелешкен үзүрлүү ишмердикте окуучулардын интеллектуалдык жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүшү жүрөт. Ал эми бул үчүн мектепте берилген бардык сабактардын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу зарылдыгы турат.

«Жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүн изилдөөнүн методологиясы» аттуу темадагы изилдөөнүн экинчи главасында методологиялык мамилени тандоо негизделип, эмпирикалык маалыматтарды чогултуу жана талдоо ыкмаларына мүнөздөмө берилет. Маданий-тарыхый мамилеге негизделген интеллектуалдык компетенттүүлүк инсандын коомдук-тарыхый тажрыйбаны өздөштүрүүсүндө, адамзат маданиятынын негизги байлыктарына кошулуусунун жүрүшүндө калыптанат деп ырастоого болот. Мамилелердин жана байланыштардын дал социалдык-маданий дүйнөсү интеллекттин өзүнүн, ошондой эле, идеалдуу ишмердикти камсыз кылган анын механизмдеринин мүнөзүн жана уюштурулушун аныктайт. Маданий-тарыхый теориясынын көз карашынан алганда интеллектуалдык компетенттүүлүк инсандын өзүнүн түшүнүгүн, ой-жүгүртүүсүн өзү билгендей башкаруу, түшүнүктөрдү, кубулуштарды, процесстерди башкаруу менен алардын ортосундагы байланыштарды түзө билүү жөндөмдүүлүгү катары каралышы мүмкүн.

Л. Выготскийдин артынан Л. Рубинштейн (1958), Б.Г.Ананьев (1977), А.М.Матюшкин (1972), Д.Б.Богоявленская (1983), В.В.Давыдовдор (1992) тарабынан интеллектуалдык ишмердикти интеллектуалдык иш аракеттердин жөн гана иштеши катары эмес, инсан тарабынан билимдерди терең жана акыл-эстүү өздөштүрүүгө негизделген иштин жаңы типтери, түшүнүктөрдүн аппараты, логикалык структура катары караган концепция өнүккөн. Мында “логика ой-жүгүртүү ишин

башкарбастан, аны тейлейт” (В.П.Иванова, 2013, 89-б.). Алар интеллектуалдык жактан андан аркы өнүгүүнүн каражаты болуп калат. Булар эксперименталдык изилдөөлөрдү жүргүзүү үчүн методологиялык таяныч катары кызмат аткарды.

Эксперимент жүргүзүүнүн бардык этаптарына 18 класстын 535 мектепти бүтүрүп жаткан окуучулары катышышты. Изилдөөнүн субъектин тандап алууда жогорку класстын окуучуларынын курактык өзгөчөлүктөрүнө, тактап айтканда: 1) чоң жарым шардын кыртышынын функциялык жактан уюштурулушунун жетилген тибин калыптандырууну көрсөткөн психофизиологиялык көрсөткүчтөр (Н.В. Дубровинская); 2) бул курактагы социалдык кырдаалдарды актуалдаштырууга (Д.И. Фельдштейн); 3) курактык жаңы өзгөрүүлөргө: түшүнүктөрдүн тегерегинде ой-жүгүртүүгө (Л. Выготский), башка адамдын инсандык касиеттерине болжолдуу баа берүү жөндөмдүүлүгүнө (Н.А.Рожественская), рефлексивдик позицияга (Г.А. Цукерман); 4) социалдык-моралдык жана интеллектуалдык ишмердикке жетилүү сезимине (Д.Б.Эльконин) негизделген. Изилдөө программасы интеллектуалдык компетенттүүлүк моделин жана анын компоненттерин негиз кылып алуу менен түзүлгөн. Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн маанилүү *компоненти* болгон операциялык-ишмердик курамынын натыйжаларын талдоонун алкагында каралган. Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн *операциялык-ишмердик курамынын* өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн Р. Амтхауэрдин “Интеллекттин структурасынын тести (ИСТ)”, В.И. Моросанованын “Жүрүш-турушту өз алдынча жөнгө салуу стили”, А.В. Карповдун “Рефлексивдүүлүктүн деңгээлин диагноздоо” ыкмалары колдонулду. Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн *инсандык өзгөчөлүктөрү*: Е.Б. Фанталованын “Инсандын баалуулук багыттарын иликтөө” ыкмасы, А. Мехрабиандын жетишкендик мотивациясынын тести, Дж. Гилфорддун “Предметти адаттан башкача пайдалануу” жана Е.Торренстин “Аяктабай калган сүрөттөр”, К. Двектин “Имплициттик теориялардын маалымдамасы” жана “Майерс-Бриггстин типологиялык маалымдамасы (МВТІ)» ыкмаларынын негизинде изилденген.

“Бүтүрүүчүнүн интеллектуалдык-компетенттүүлүк инсандыгынын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эмпирикалык изилдөө” деген аталыштагы үчүнчү главада негизги гипотезаларды педагогикалык практикада текшерүү, сыноо иштери жүргүзүлгөн. *Биринчи издөө этабы* (2011–2012-о.ж.) – мектеп окуучуларынын интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн табууга арналган. Пилоттук изилдөөнү жүргүзүүгө №70 ОМ бүтүрүүчү классынын 81 окуучусу катышты. Бул этапта психодиагностикалык инструментарийдин прогноздук баалуулуктарын аныктоо үчүн анын комплекстери текшерилди. Изилдөөнүн *экинчи этабы* (2013-2014-о.ж.) интеллектуалдык

компетенттүүлүктүн компоненттерин эксперименталдык изилдөөгө арналган. Изилдөө мектептин администрациясынын уруксаты менен жүргүзүлүп, ыктыярдуулук принциби сакталды. **Р.Амтхауэрдин TSI интеллекттин структурасынын тести** боюнча алынган маалыматтардын негизинде бүткүл тандоо эки топко: интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээли орто жана ортодон төмөн болгон окуучулар 1-топту (182 адам), интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээли ортодон жогору болгон окуучулар (247 адам) 2-топту түздү.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн курамынан турган операциялык-ишмердикти изилдөөгө салыштырмалуу талдоо - Р.Амтхауэрдин TSI интеллекттин структурасынын тестинин бардык шкалалары боюнча (**1-таблица**) олуттуу статистикалык айырмачылыктар бар. Усулда белгиленгендей, TSI натыйжалары боюнча белгилүү үстөмдүк адамдардын кыйла жогорку билими бар, ой-жүгүртүү маданияты жакшы жана ой-жүгүртүү процессинин ылдамдыгы жогору болгон курактык топто гана болот. Бул сыналып жаткан 2-топ үчүн мүнөздүү. Бул интеллектуалдык компетенттүүлүктүн маанилүү **компонентинде** көрүнөт деп божомолдоого мүмкүндүк берет. Ал ар тараптуу билимди гана эмес, ошондой эле ошол учурда керектүү кырдаалда аларды актуалдаштыруунун тездигин да камтыйт. Бул көрсөткүчтөр окуучулардын жетишүүсүн талдоо менен ырасталган.

1-таблица – 2-топто TSI ыкмасынын шкалалары боюнча орточо көрсөткүч

Шкалалар	1-топ (n=182)	2-топ (n=247)	U	Z	p
	Орточо маани				
Сүйлөмдөрдү толуктоо	8,75	13,06	8419,00	12,55	≤0,001
Сөздү алып салуу	8,72	12,41	3493,00	11,15	≤0,001
Аналогиялар	6,64	11,47	2178,00	13,46	≤0,001
Жалпылоо	8,11	13,7	2486,00	11,42	≤0,001
Арифметикалык тапшырмалар	4,79	7,86	2778,50	11,83	≤0,001
Сандык катарлар	4,56	7,36	3648,50	9,87	≤0,001
Мейкиндикте кыялдануу	7,8	10,74	4110,50	9,01	≤0,001
Мейкиндикте жалпылоо	5,5	7,81	5149,00	6,89	≤0,001
Эс тутум, мнемикалык жөндөмдүүлүк	11,76	16,07	3974,00	10,31	≤0,001

Биринчи жана экинчи топтордун ичинде субтесттер боюнча шкалалардын көрсөткүчтөрүн корреляциялык талдоо вербалдык, математикалык, теориялык, конструктивдүү жана практикалык жөндөмдүүлүктөрдүн өз ара байланышы интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээли ортодон жогору болгон бүтүрүүчүлөрдүн 2-тобунда кыйла тыгыз жана көп санда болгондугун айкындады. Вербалдык - эң өнүккөн жөндөмдүүлүк болуп калды. Анткени интеллекттин факторлорун калыптандыруунун генетикалык кезектүүлүгү деген бар. Вербалдык жөндөмдүүлүктөр базалык болуп саналат. Алар түшүнүктүк аппаратты калыптандыруу менен ал түшүнүктөрдүн уюшкан семантикалык тармактарынын өзгөчө образы катары интеллектуалдык компетенттүүлүктүн негизинде жатат. Ушул окуучуларда ар кандай байланыштарды, мамилелерди жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү табууга жөндөмдүүлүк, көйгөйлүү кырдаалдардын элементтеринин ар кандай катыштарын жана жеке билимин айкалыштыруу жөндөмдүүлүгү катары интеллектте комбинатордук касиет өнүккөн деп божомолдоого болот.

“Рефлексивдүүлүк деңгээлинин диагностикасы” ыкмасы. Маалыматтарды салыштырмалуу талдоо рефлексивдүүлүк деңгээли экинчи топто жогору экендигин көрсөттү ($U=809$; $p=0,001$). Рефлексия алынган маалыматка ой-жүгүртүүдө маанилүү роль ойнойт. Ал каралып жаткан материалдын билимдин жеке ички системасы менен байланышын уюштурат. Ал эми интеллектуалдык компетенттүүлүк “жекече билими жөнүндө маалыматтын болушун” камтыйт.

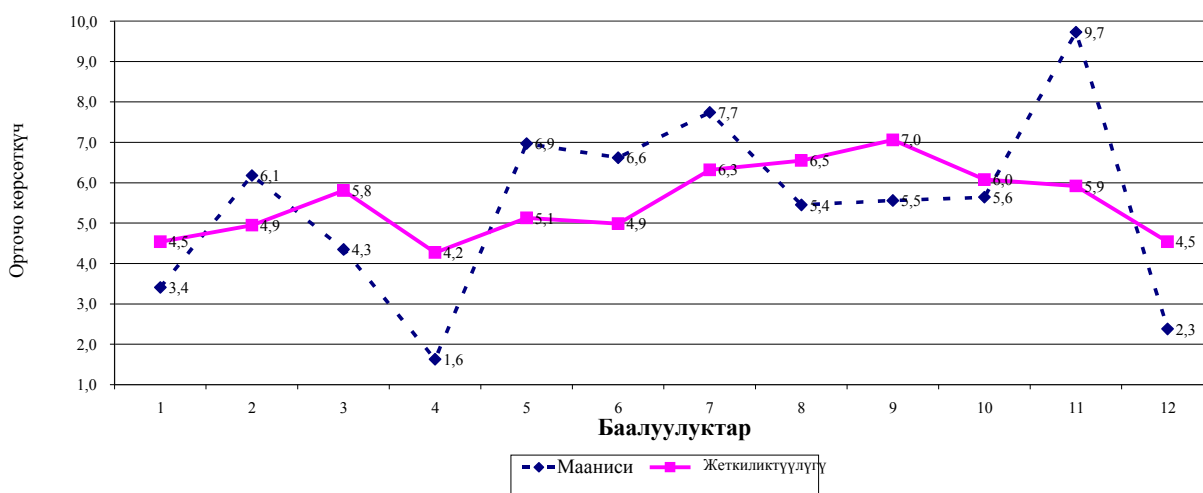
ССПМ изилдөөнүн натыйжалары. 1-топто бардык жөнгө салуу процесстери жана жөнгө салуу - инсандык касиеттер боюнча шкалалардын мааниси ачык билдирүүнүн орточо деңгээлине ээ. 2-топто мындай жөнгө салуу процесстери “*пандаштыруу*” ($U=8193$; $p\leq 0,01$), “*натыйжаларга баа берүү*” ($U=8175$; $p\leq 0,01$) жана “*өз алдынча жөнгө салуу деңгээлине баа берүү*” ($U=8578$; $p\leq 0,05$) “*ийкемдүүлүк*” ($U=8008,0$; $p\leq 0,01$) катары калыптанган жогорку деңгээлде турат. Бул окуучуларга бүткүл жөнгө салуу системасын, анын ичинде интеллектуалдык компетенттүүлүктү кайра куруу мүмкүнчүлүгүн берет. Өз алдынча жөнгө салуунун жалпы деңгээли менен интеллекттин жалпы деңгээлинин өз ара байланышы табылган.

Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн инсандык компонентинин эмпирикалык материалдарын талдоо. А. Мехрабиандын жетишкендик мотивациясынын тестин салыштырмалуу талдоодо t-Стьюденттин параметрикалык критерийлери колдонулган. Бул ыкма окуучулардын инсандыгынын туруктуу мотивациясын, мисалы, ийгиликке жетишүүгө умтулуу мотивин (жетишкендик мотивациясы) 2-топтун окуучулары (айырмачылыктардын мааниси $p\leq 0,05$) табууга мүмкүндүк берди. Жетишкендик мотивациясы окуу ишмердигинин

чөйрөсүндөгү активдүүлүккө олуттуу таасир тийгизген инсандын туруктуу атрибуту болуп саналат. Ийгиликке жетишүү мотивациясынын көрсөткүчү биринчи топтогуларга караганда экинчи топтогу окуучуларда жогору. Ийгиликке жетишүү мотивациясы окуу ишмердигинин ийгиликтүүлүгүнүн жана интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнүн маанилүү предиктору болуп саналып, баалуулуктардын багыттары менен байланышкан.

“Инсандын баалуулук багыттарын иликтөө” маалымдамасынын натыйжалары. Баалуулуктар окуучулардын мотивациялык-керектөөчүлүк чөйрөсүнүн жогорку деңгээли катары алардын жүрүш-туруштарынын жөнгө салынышы болуп саналат. Баалуулуктардын структурасында басымдуу көпчүлүгү компоненттерине жараша бүтүрүүчүлөрдүн өз алдынча өнүгүшүнүн багыттарын аныктоо менен окуу ишмердигинде пайда болот.

2-сүрөттөн көрүнүп тургандай, жогорку класстагылар үчүн кыйла маанилүү баалуулуктарга: «Бактылуу үй-бүлөлүк турмуш» (9,73), «Жакшы жана ишенимдүү достордун болушу» (7,74), «Сүйүү» (6,97) темалары, ал эми анча маанилүү деп эсептелинбегендерге – «Табияттын сулуулугу жана көркөм өнөр» (1,63), «Чыгармачылык» (2,38) жана «Активдүү узак өмүр» (3,41) кирген.

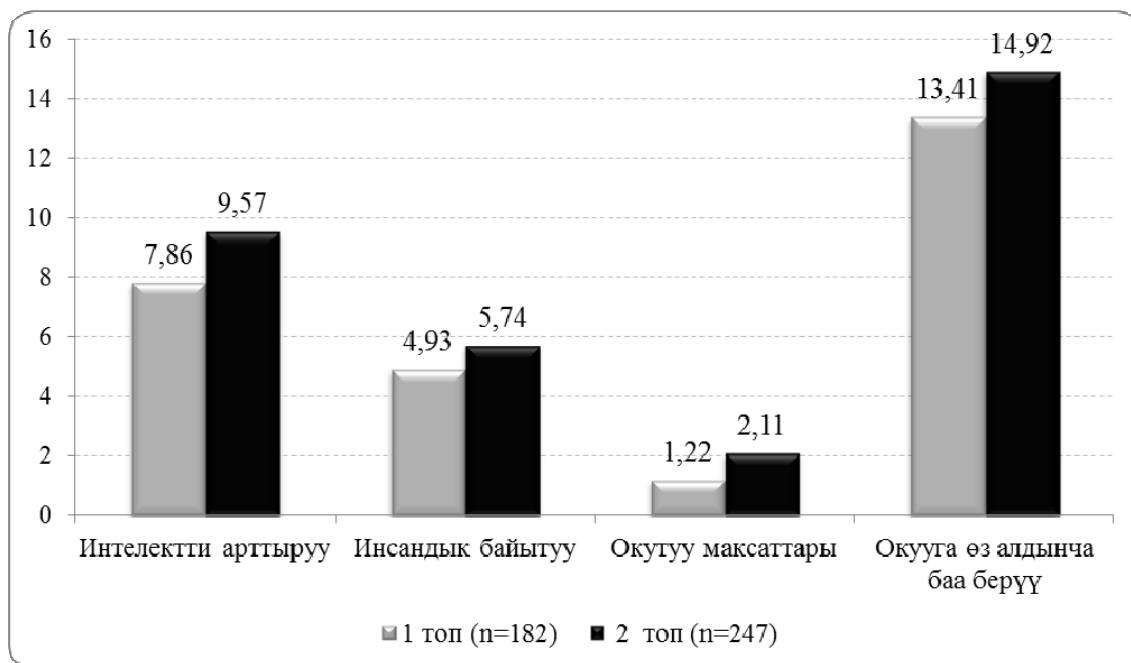
2-сүрөт. Маанилүү жана жеңил жетишиле турган баалуулуктардын орточо көрсөткүчүнүн графикалык сүрөттөлүшү

* Абсцисстин огу боюнча сандар төмөнкүдөй түшүндүрүлөт: 1 – Активдүү узак өмүр; 2 – Ден соолук (физикалык жана психикалык ден соолук); 3 – Кызыктуу иш; 4 – Табияттын сулуулугу жана көркөм өнөр; 5 – Сүйүү; 6 – Материалдык жактан камсыз болгон өмүр; 7 – Жакшы жана ишенимдүү достордун болушу; 8 – Өзүңө болгон ишеним; 9 – Аңдап-түшүнүү (өз билимиңди, дүйнө таанымыңды, жалпы маданиятты, интеллектуалдык өнүгүүнү кеңейтүү мүмкүнчүлүгү; 10 – Мамиледе жана өз алдынча аракеттерде көз карандысыздык жана эркиндик; 11 – Бактылуу үй-бүлөлүк турмуш; 12 – Чыгармачылык (чыгармачылык иш жүргүзүү мүмкүнчүлүгү).

Мектептин бүтүрүүчүлөрү үчүн терминалдык баалуулуктардын арасында жеке жашоо эң маанилүү, ал эми мааниге ээ эмес бул – эстетикалык баалуулуктар болгон. Сыноого катышкандардын көпчүлүгү «*Бактылуу үй-бүлөлүк турмушту*» кыйла маанилүү, бирок практикалык жактан кол жеткис деп эсептешет. Ал эми анча маанилүү эмес жана муну менен бир учурда «*Табияттын сулуулугу жана көркөм өнөр*» жана «*Чыгармачылык*» сыяктуу баалуулуктар жүзөгө ашыруу үчүн кол жеткис болуп саналат.

К. Двектин “Имплициттик теориялардын маалымдамасы” боюнча материалдарды салыштырмалуу талдоо “*интеллектни арттыруу*” ($U=8732,5$; $p<0,01$) жана “*окуунун максаттарын кабыл алуу*” ($U=8992,0$; $p<0,05$), имплициттик теорияларды кабыл алуу шкаласы боюнча кыйла айыр-мачылыктарды көрсөттү, алар экинчи топто жогору (3-сүрөт).

“*Окутуу максаттарын*” кабыл алуудагы окуу ишмердигинде субъектинин аң-сезиминин мотивациялык ролу, күч-аракетинин орточо багыттуулугу көрүнөт. Бул экинчи топтогу бүтүрүүчүлөр окуу процессине жана анда конкреттүү максаттарга жетишүүгө багытталгандыгын билдирет. Алар “*интеллектни арттыруу*” жөнүндө түшүнүккө кошулгандыктан, окуу ишмердигиндеги жетишкендиктерди текшерүү боюнча күч-аракетти кыйла өнүктүрөт.

3-сүрөт. Инсандык жана интеллектуалдык өсүү мүмкүнчүлүктөрүнүн субъективдүү категориялары

“**Майерс-Бриггстин типологиялык маалымдамасы (МВТИ)**» ыкмасы боюнча материалдарды талдоо инсандын эки психотиби гана статистикалык маанилүү айырмачылыкка ээ экендигин көрсөткөн.

Болгондо да бул типтер өзүнүн мүнөздөмөлөрү боюнча чынында эле карама-каршылыктуу (**ENFP** $-\phi^*=1,693, p<0,05$; **ISTP** $-\phi^*=2,269, p<0,05$). Маалыматты кабылдоонун жана кайра иштетүүнүн кайсы туруктуу психологиялык процесстери эки эксперименталдык топтордо басымдуулук кыла тургандыгын талдоо чечими кабыл алынган. Салыштырмалуу талдоонун натыйжасында сенсордук типтеги топтордун ортосунда статистикалык маанилүү айырмачылыктар алынган. Анын орточо мааниси интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээли ортодон жогорку окуучулардын тобунда төмөн ($U=19854,0$; $p\leq 0,01$) интеллектуалдык-компетенттүү окуучулар маалыматтарды чогултууну көбүнчө интуициялык тип боюнча жүргүзөт деп божомолдоого болот. Курчап турган дүйнөнү кабылдоо аларда андап-түшүнүлгөн жана түшүнүлбөгөн ассоциациялар жана түшүнүктөрдүн жолу менен ишке ашат. Психотиптин өзү интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээлине анча көп таасир тийгизбестен, маалыматтарды чогултуу тиби гана таасир тийгизет деп божомолдоого болот.

Дж. Гилфорддын “Предметти адаттан башкача пайдалануу” жана Е.Торренстин “Аяктабай калган сүрөттөр” ыкмалары вербалдык эмес жана вербалдык креативдүүлүк көрсөткүчтөрүн жана алардын катышын аныктоого мүмкүндүк берди. Вербалдык эмес креативдүүлүгү жогору топто *“ийкемдүүлүк”* ($U=4501,0$; $p\leq 0,001$) жана *“оригиналдуулук”* ($U=935,0$; $p\leq 0,001$) шкалалары боюнча көрсөткүчтөр кыйла жогору. Ошондой эле вербалдык креативдүүлүк ($U=5480,0$; $p\leq 0,001$) боюнча көрсөткүчтөр кыйла жогору жана интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээл да жогору. Аларда түздөн-түз көз карандылык байкалат. Анткени вербалдык канчалык жогору болсо, вербалдык эмес чыгармачылык жөндөмдүүлүк да ошончолук жогору болот. Вербалдык эмес креативдүүлүгү төмөнкү бүтүрүүчүлөрдүн тобунда көз карандылык тескерисинче: вербалдык канчалык жогору болсо, вербалдык эмес да ошончолук төмөн же тескерисинче.

Амтхауэрдин ТСИ субтесттеринин ар бирине бир учурда кандай факторлор таасир тийгизе тургандыгын түшүнүү үчүн бүтүрүүчүлөрдүн ар бир тобунун ичинде **регресстик талдоо** жүргүзүлгөн. Корреляциялык талдоонун натыйжаларын ырастады жана интеллекттин өнүгүшү ортодон жогорку деңгээли бар топ үчүн интеллектуалдык компетенттүүлүктү өнүктүрүүнүн төмөнкүдөй **предикторлорун** аныктады. Алар: ийкемдүүлүк жана пландаштыруу, өз алдынча жөнгө салуунун жогорку деңгээли, ийгиликке жетишүү мотивациясы, интеллектти арттыруунун имплициттик теориясын кабыл алуу; интеллекттин өнүгүшү ортодон төмөнкү деңгээли бар топ үчүн - өз алдынча жөнгө салуунун жалпы деңгээли, моделдөө, өз алдынчалуулук, вербалдык жана вербалдык эмес

чыгармачылык жөндөмдүүлүк, окутуу максаттарын кабыл алуу жана өз алдынча баа берүү.

Мектептер боюнча өткөрүлгөн салыштырмалуу талдоо № 6 (65,4%) жана № 70 (71,3%) мектеп–гимназияларынын бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык жөндөмдүүлүк деңгээли калгандардан жогору экендигин көрсөттү (2-таблица).

Бул мектептер окуучулардын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнүн психологиялык-педагогикалык шарттарын иликтөө үчүн тандап алынган. Психологиялык-педагогикалык шарттарды талдоо педагогдор тарабынан инсанга багытталган мамиле жана жекелештирүү принциптери пайдаланыла тургандыгын көрсөттү. Мектептин жетекчилиги педагогикалык жамаат үчүн жагымдуу шарт түзүүгө жана педагогдордун чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтүшүнө көмөк көрсөтүп, автордук программаларды иштеп чыгууну жана киргизүүнү кубаттайт.

2-таблица - Мектептер боюнча ортодон жогорку бүтүрүүчүлөрдүн интеллектинин деңгээлинин параметрлери боюнча бөлүштүрүүнүн орточо көрсөткүчү (%)

		Мектеп					Бардыгы
		6	8	45	48	70	
Интеллектин ортодон жогорку деңгээли	Жыштыктар	83	16	21	25	102	247
	Пайыздар, %	65,40%	32,00%	39,60%	44,60%	71,30%	50,58%
Бардыгы		127	50	53	56	143	429

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫГЫ

Диссертациялык изилдөөнүн **корутундусунда** гипотезаны ырастаган негизги натыйжалар берилген жана төмөнкүдөй **тыянактар** чыгарылган:

1. Интеллектуалдык компетенттүүлүк интеллектуалдык жөндөмдүүлүктүн чакан системасы катары интеграциялангандыгынын негизинде инсандын ар түрдүү билимдерге ээ болушу жана жеке тажрыйбасы калыптанган, жалпы окуу ыкмаларын жана билимдерди, ишмердиктин предметтен жогору турган жөндөмдүүлүктөрдү камтыган системалык психологиялык билим берүү катары түшүндүрүлөт.

2. Интеллектуалдык компетенттүүлүктүн психологиялык детерминанттары бөлүп көрсөтүлгөн. Аныкталган психологиялык негиздерди эске алуу менен мазмундуу, операциялык-ишмердик жана инсандык компоненттерди кошуу менен системалык-инсандык билим берүү катары жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн теориялык модели иштелип чыккан.

3. Жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүсүнүн инсандык интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрү эксперименталдык жол менен бөлүп көрсөтүлгөн: интеллектуалдык компетенттүүлүктүн мазмундуу компоненти ар кандай билимдерди камтыйт. Аларды алуунун негизинде канткенде өзгөчө жол менен түшүнүктөрдүн семантикалык тармактары түзүлгөндүгүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн негизи болуп саналган түшүнүк аппаратын түзгөн базалык вербалдык жөндөмдүүлүктөр жатат; интеллектуалдык компетенттүүлүктүн операциялык-ишмердик компоненти интеллекттин комбинатордук касиеттеринин жогорку деңгээли менен мүнөздөлөт жана рефлексиянын өз алдынча жөнгө салуу процессинин жогорку деңгээлин, ошондой эле акылга салынган операцияларды жана окуу аракеттерин камтыйт; интеллектуалдык компетенттүүлүктүн инсандык компоненти ийгиликке жетишүүнүн жүйөлөрүн, кызматташтыкты, чыгармачылык жөндөмдүүлүктү, өз алдынча билим алууга жана өз алдынча тарбиялоого жөндөмдүүлүктү камтыйт.

4. Мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү алардын интеллектин жана инсанды “арттыруунун” имплициттик теориясын кабыл алууга көмөк көрсөтөт. Интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүү деңгээли ар башка жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн инсандык интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн салыштырмалуу талдоо ортодон жогорку интеллектти бар бүтүрүүчүлөрдүн тобунда бардык ыкмалар боюнча кыйла жогорку көрсөткүчтөрдү аныктады. Алар кыйла билимдүү, ой-жүгүртүү маданиятына ээ, аларда теориялык жана практикалык жөндөмдүүлүктөрүнүн өз ара байланышы кыйла ачык-айкын, рефлексивдүүлүк деңгээли жогору, жөнгө салуу процесстери жогорку деңгээлде калыптанган, алар үчүн ийгиликке жетишүү мотивациясы жана анын баалуулуктары менен өз ара байланышы мүнөздүү.

5. Интеллектуалдык компетенттүүлүк менен маалымат алуу тибинин өз ара байланышы аныкталган; интеллектуалдык-компетенттүү окуучулар үчүн маалыматты кабылдоонун басымдуулук кылган жөндөмү интуициялык болуп саналат. Интеллекттин өнүгүү деңгээли ортодон жогору болгон топтор үчүн интеллектуалдык компетенттүүлүктү өнүктүрүүнүн предиктору болуп ийкемдүүлүк жана пландаштыруу, өз алдынча жөнгө салуунун жогорку деңгээли, ийгиликке жетишүү мотивациясы, вербалдык эмес чыгармачылык жөндөм, интеллектти арттыруунун имплициттик теориясын кабыл алуу; интеллекттин өнүгүү деңгээли ортодон төмөн болгон топтор үчүн - өз алдынча жөнгө салуунун жалпы деңгээли, моделдөө, өз алдынчалуулук, вербалдык жана вербалдык эмес чыгармачылык жөндөмдүүлүк, окутуу максаттарын кабыл алуу жана өз алдынча баа берүү саналат. Жалпы билим берүүчү

мектептерде интеллектуалдык компетенттүүлүктү өнүктүрүү үчүн окутуу системасын компетенттүүлүк мамиледе куруу, долбоордук ыкма, интеллектуалдыкка багытталган жана көйгөйлүү тапшырмалар, окуучу менен мугалимдин диалогдук өз ара аракеттенүүсү сыяктуу окутуунун активдүү ыкмаларын тандоого багыт берүү керек. Окутуу менен катар кошумча билим алууга шарт түзүү зарыл. Ал окуучуларга өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүн жана креативдүүлүгүн ачып көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Мына ушул татаал маселени андан ары тереңдетип изилдөө төмөнкү багыттарда сунуш кылынат: калыптандыруу экспериментин жүргүзүү менен интеллектуалдык компетенттүүлүктүн бүтүн концепциясын түзүү; интеллектуалдык компетенттүүлүктү инсандын интеллектуалдык маданиятынын бөлүгү катары кароо; инсандын өнүгүшүнүн ар бир этабында (мектепке чейинки билим берүү, кенже, орто жана жогорку мектептер, жогорку окуу жайлар) интеллектуалдык компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн психологиялык-педагогикалык шарттардын бүтүндөй системасын иштеп чыгуу.

Диссертациялык иштин натыйжалары төмөнкү илимий макалаларда чагылдырылган:

1. **Шумская, Н.А.** Формирование чувства собственной компетентности [Текст] / Н.А. Шумская // Матер. межвуз.науч.-практ.конф. «Личность в становлении и развитии: тенденции и перспективы». – КРСУ, 2011. – 109-114-бб.
2. **Шумская, Н.А.** Соотношение мотивации компетентности и ценностных ориентаций у старших подростков [Текст] / Н.А. Шумская. - КРСУ жарчысы. – 2011. – Т. 11. – №8. – 59–63- бб.
3. **Шумская, Н.А.** Интеллектуальные способности выпускников общеобразовательной школы [Текст] / Н.А. Шумская // КРСУ жарчысы.– 2013. – Т. 13. – №3. – 168-172 -бб.
4. **Шумская, Н.А.** Творческие и интеллектуальные способности выпускников общеобразовательных школ [Текст] / Н.А. Шумская // КРСУ жарчысы. – 2014. – Т. 14. – №1. – 142-147 бб.
5. **Шумская, Н.А.** Психолого-педагогические условия развития интеллектуальной компетентности выпускника общеобразовательной школы [Текст] / Н.А. Шумская // КРСУ жарчысы. – 2014. - Т. 14. – №10. – 51-55 бб.
6. **Шумская, Н.А.** Интеллектуальная компетентность: у истоков ее формирования [Текст] / Н.А. Шумская // Матер. межд. конф. «Семья и образование: психолого-педагогические и социально-юридические аспекты» – Липецк, 2014. – 98-100 бб.
7. **Шумская, Н.А.** Роль содержательного компонента в интеллектуальной компетентности [Текст] /Н.А. Шумская// И.Арабаев атындагы Кыргыз

мамлекеттик университетинин жарчысы, –2015. - Атайын чыгарылыш.-
Серия: психология. – 447-450 бб.

8. **Шумская, Н.А.** Особенности социальной и интеллектуальной компетентности в раннем возрасте [Текст] / Н.А. Шумская, В.П. Иванова // Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары «Социализация растущего человека в контексте прогрессивных научных идей XXI века: проблемы социального развития детей дошкольного возраста» – Якутск, 2015.– 752-755 бб.

9. **Шумская, Н.А.** Мотивация достижения и ее роль в становлении личностной компетентности [Текст] / Н.А. Шумская // И.Арабаев атындагы КМУ жарчысы. – 2011. – № 3 (1). – 125-128 бб.

10. **Шумская, Н.А.** Сотрудничество как одно из психолого-педагогических условий развития интеллектуальной компетентности [Текст] / Н.А. Шумская // Новая наука: проблемы и перспективы. – 2016. – № 5-3 (79). – 70-73 бб.

11. **Шумская, Н.А.** Рефлексивность в структуре интеллектуальной компетентности выпускников общеобразовательной школы [Текст] / Н.А. Шумская // Илимий альманах. –2016. – №4-4 (18). –244-248 бб.

12. **Шумская, Н.А.** Интеллектуальная компетентность и ее развитие в образовательном процессе [Текст] / Н.А.Шумская, В.П. Иванова // Илимий-практикалык 7-конференциянын материалдары «Образование и наука в 21 веке». – Болгария , 2011. – Т.13: Психология и социология. – 22-28 бб.

13. **Шумская, Н.А.** Самоактуализация – движение личности в пространстве возможностей [Текст] / Н.А. Шумская, В.П. Иванова // «Образование и наука в 21 веке» илимий-практикалык 8-конференциянын материалдары. – Прага, 2012. – Т.25. – 50-57 бб.

14. **Шумская, Н.А.** Взаимосвязь саморегуляции и интеллектуальной деятельности выпускников общеобразовательных школ [Текст] / Н.А. Шумская, В.П. Иванова // КРСУ жарчысы. – Т. 13. – №3. – 2013. – 111-115 бб.

15. **Шумская, Н.А.** Интеллектуальная компетентность в модели выпускника общеобразовательной школы [Текст] / Н.А. Шумская // Илимий-практикалык конференциянын материалдары «Современные исследования и развитие». – 2012. – Т. 11: История, политика, психологи и социология. – 81-85 бб.

16. **Шумская, Н.А.** Психологические особенности учащихся как фактор успешности их обучения: сравнительный анализ. [Текст] / Н.А. Шумская, В.П. Иванова // КРСУ жарчысы. - 2014. – Т. 14. – №1. – 106-110 бб.

17. **Шумская, Н.А.** Структурная модель интеллектуальной компетентности. [Текст] / Н.А.Шумская, В.П. Иванова // КРСУ жарчысы. – 2015. –Т. 15. – №10. – 93–97 бб.

Наталья Адыловна Шумскаянын “Жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүсүнүн интеллектуалдык-компетенттүүлүк инсандыгынын психологиялык өзгөчөлүгү” аттуу темадагы 19.00.07 – педагогикалык психология адистиги боюнча психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: интеллектуалдык компетенттүүлүк, психологиялык өзгөчөлүктөр, инсандык, жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүсү.

Изилдөөнүн объектиси: жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүсүнүн инсандык-интеллектуалдык чөйрөсү. **Изилдөөнүн предмети** – жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык-компетенттүүлүк инсандыгынын психологиялык өзгөчөлүгү.

Изилдөөнүн максаты: мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүн психологиялык феномен катары кароо, анын мазмундук жана структуралык компоненттерин ачып көрсөтүү менен аны тажрыйбада сыноо.

Изилдөө методдору: проблема боюнча философиялык, психологиялык жана педагогикалык адабияттарды теориялык жактан талдоо жана синтездөө; Р. Амтхауэрдин интеллектуалдык жөндөмдүүлүгүн; П. Торренстин, Дж. Гилфорддун дивергенттик ой-жүгүртүүсүн; А.В.Карповдун рефлексивдүүлүгүн; В.И.Моросанованын өз алдынча жөнгө салынышын; Майерс-Бриггстин инсандыгынын психологиялык тибин; А.Мехрабиандын жетишкендиктеринин себептерин; Фонталованын баалуу багыттарын; К. Двектин имплициттик теорияларын.

Алынган натыйжалар: бир бүтүн феномен катары интеллектуалдык компетенттүүлүктүн психологиялык маңызын ачып берген теориялык жоболордун топтому бөлүп көрсөтүлгөн жана аныкталган. Түшүнүктөрдүн алкагы такталган жана интеллектуалдык компетенттүүлүктү өз алдынча психологиялык категория катары бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берген интеллектуалдык компетенттүүлүктүн маани-маңызына психологиялык талдоо жасалган.

Илимий жаңылыгы: инсандык түзүлүш катары “интеллектуалдык компетенттүүлүк” илимий түшүнүгү такталган; мазмундуу компонентти, операциялык-ишмердикти жана инсандыкты камтыган интеллектуалдык компетенттүүлүктүн структуралык модели иштелип чыккан.

Практикалык маанилүүлүгү: Изилдөөнүн натыйжасы мектептердин окуу-тарбиялоо процессинин сапатын жакшыртууга жана өсүп келе жаткан муундун интеллектуалдык өнүгүшүнө анын тийгизген таасиринин натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган ачык-айкын милдеттерди чечүүдө негиз катары кызмат кыла алат. Диагностук методиканын сыналган комплекси жалпы билим берүүчү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык компетенттүүлүгүнүн өнүгүү деңгээлин табуу үчүн кызмат кыла алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Шумской Натальи Адыловны на тему: «Психологические особенности интеллектуально-компетентной личности выпускника общеобразовательной школы» на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая психология

Ключевые слова: интеллектуальная компетентность, психологические особенности, личность, выпускник общеобразовательной школы.

Объект исследования: личностно-интеллектуальная сфера выпускников общеобразовательной школы.

Предмет исследования: психологические особенности интеллектуально-компетентной личности выпускника общеобразовательной школы.

Цель исследования: исследовать психологические особенности интеллектуально-компетентной личности выпускника общеобразовательной школы, раскрыть ее содержательные и структурные компоненты.

Методы исследования включают теоретический анализ и синтез философской, психологической и педагогической литературы по проблеме; психодиагностические методики исследования: интеллектуальных способностей Р. Амтхауэра; дивергентного мышления П. Торренса, Дж. Гилфорда; рефлексивности А.В.Карпова; саморегуляции В.И.Моросановой; психологического типа личности Майерс-Бриггс; мотивации достижения А.Мехрабиана; ценностных ориентаций Фонталовой; имплицитных теорий К. Двек.

Полученные результаты: выделена и определена совокупность теоретических положений, раскрывающих психологическую сущность интеллектуальной компетентности как целостного феномена. Очерчены понятийные рамки и проведен психологический анализ содержания интеллектуальной компетентности, позволившей выделить ее как самостоятельную психологическую категорию.

Научная новизна: Уточнено научное понятие «интеллектуальная компетентность»; разработана структурная модель интеллектуальной компетентности, включающая содержательный компонент, операционально-деятельностный и личностный.

Область применения: Результаты исследования могут послужить основой в решении конкретных задач, направленных на улучшение качества учебно-воспитательного процесса школы и повышение эффективности его воздействия на интеллектуальное развитие подрастающего поколения. Апробированный комплекс диагностических методик может служить для обнаружения уровня развития интеллектуальной компетентности выпускников общеобразовательных школ.

SUMMARY

Of the thesis of Shumskaia Natalia Adylovna on the topic “Psychological characteristics of secondary school graduates in the aspect of intellectual competency” presented to the degree 19.00.07 of the Candidate of Psychological Science

Key words: intellectual competency, psychological characteristics, individual, personality, secondary school graduate

Object: individual and intellectual sphere of graduates of comprehensive secondary schools. **Subject:** psychological characteristics of secondary school graduates in the aspect of intellectual competency.

Objective: to study psychological characteristics of comprehensive secondary school graduates in the sphere of intellectual competency and its’ substantial and structural components.

Research methods include theoretical analysis and synthesis of specific philosophical, psychological and pedagogical literature related to the topic; psychodiagnostical research techniques: intelligence structure test by P. Amthauer; creative divergent thinking test by P. Torrance and J. Guilford (modified by E.E. Tunik), reflexivity test by A.V. Karpov; self-regulation test by V.I.Morosanova; psychological personality types test by Myers-Briggs; motivation for achievements test by A.Mehrabian; value priorities test by Fontalova; implicit theories test by C.Dweck (modified by S.D. Smirnova et al) and correlative and regressive analysis methods using IBM SPSS Statistics 20 package.

Results: A battery of theoretical provisions to reveal psychological essence of intellectual competency as an integral consistent unit was identified, determined and described. Conceptual framework was defined and psychological analysis was conducted for intellectual competency content, which allowed to outline it as an independent psychological category.

Scientific novelty: The scientific meaning of “intellectual competency” was clarified to define it a personal formation which allows a person to regulate his or her behavior, plan and conduct a range of various actions; structural model for intellectual competency was designed to include content, operational, performance and personality components.

Practical novelty: The research finding can be applied in the process of solving specific tasks related to increasing the quality of education and teaching in comprehensive secondary schools and enhancing its impact on intellectual development of the next generation. The tested set of diagnostic methods can be used to determine intellectual competency level of graduates of comprehensive secondary schools.

Басууга 17.03.2017-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 ^{1/16}. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25

